

Educación para a cidadanía e Constitución

Dende a aparición da proposta do Ministerio de Educación e Ciencia sobre a creación da materia de Educación para a Cidadanía, maniféstanse dous argumentos de oposición frontal á iniciativa: a falta de competencia do Estado para ensinar “moral” e a pretensión de adoutrinamento que esconde. Actualmente voces máis moderadas engaden outras: rexeitamento parcial do seu contido, falta de consenso na súa determinación e o seu carácter obrigatorio.

Dionisio Llamazares Fernández

Catedrático emérito da Universidade Complutense e director da cátedra de Laicidade e Liberdades Públicas da Universidade Carlos III de Madrid.

Palabras clave

Convivencia, obxección de conciencia, valores constitucionais, Dereitos Humanos, laicidade.

Con este artigo intento ensaiar algunhas respostas como achega ao debate.

A educación para a cidadanía non é unha idea orixinal do MEC, e non ten nada de nova, nin en España nin en Europa. Atreveríame a dicir que o sistema público de ensino gratuíto para todos nace nos seus impulsores, os ilustrados, xustamente coa pretensión primeira de formar bos cidadáns.

Tampouco é un capricho. O seu fundamento está no noso texto constitucional; non é máis có cumprimento dun mandato. O art. 27.2 da Constitución Española non enuncia un

desexo, nin un consello, é un mandato inequívoco dirixido aos poderes públicos que estes están obrigados a cumprir.

No art. 27 non se mencionan nin as matemáticas, nin a xeografía, nin a historia, etc., pero si se alude expresamente ao que debe ser o obxecto da educación: “o pleno desenvolvemento da personalidade humana no respecto dos principios democráticos de convivencia e dos dereitos e liberdades fundamentais”.

Este texto debe entenderse, necesariamente, en conexión co art. 10.1: o desenvolvemento da

personalidade debe ser plenamente libre (“libre desenvolvemento da personalidade”); o seu fundamento, así como o dos dereitos fundamentais, est3 na “dignidade da persoa humana” e nesas piares sost3nense a orde pol3tica e a paz social.

Aqu3 ach3gansenos os vimbios cos que construir o cesto diso que chamamos “Educaci3n para a cidadan3a”.

De aqu3 derivan, pegados a eles, como a s3a sombra e ao seu servizo, os chamados valores superiores de ordenamento: liberdade, igualdade, xustiza e pluralismo; e os seus principios informadores supremos, como a outra cara de cada un dos dereitos fundamentais.

Par3ceme evidente que eses valores e eses principios deixan ver inexorablemente normas de comportamento, cara a si mesmo e cara aos outros. Pois ben, esas normas son as que integran o contido da moral p3blica, definida polo noso Tribunal Constitucional como “m3nimo com3n 3tico dunha sociedade acollido polo dereito”, na que se incl3e o que te3en en com3n os distintos c3digos morais en presenza. Non 3 s3 ese m3nimo com3n, sen3n tam3n o mesmo m3nimo com3n.

Non hai posibilidade de contradici3n entre os mandatos imperativos (que impon3en obrigas ou prohibici3ns) das morais en presenza e a moral p3blica, salvo que os preceptos das morais privadas entren en contradici3n con ela. A

contradici3n posible 3 dunha soa direcci3n.

Sobre a obxecci3n de conciencia

Non hai ningunha base que fundamente a posibilidade de obxecci3n de conciencia, a non ser a contradici3n consigo mesma. Non hai posibilidade de contradici3n entre conciencia e dignidade da persoa, os seus dereitos fundamentais, o seu libre desenvolvemento ou os valores constitucionais com3ns.

Unha hipot3tica obxecci3n carece de fundamento e non ten a m3is m3nima posibilidade de prosperar procesualmente. 3 verdade que, segundo o Tribunal Constitucional, a obxecci3n de conciencia forma parte do contido do dereito de liberdade de conciencia; pero non o 3 menos que 3 un dereito de natureza e exercicio excepcional, segundo o mesmo Tribunal, se non queremos que perda sentido a existencia mesma do dereito. 3 certo que o Alto Tribunal afirma que o dereito 3 esixible, a3nda que non exista lei de desenvolvemento nin lei de exercicio do dereito. Pero non o 3 menos, que d3 por suposta a esixencia de norma legal de reco3ecemento, cando se obxecta unha obriga de car3cter xeral imposta pola lei. De a3 que sexa necesario, se se trata de obxecci3n a unha obriga xeral, e esta 3, que a obxecci3n estea expresamente prevista, *nominatim* mesmo, na lei,

segundo reiterada xurisprudencia do Tribunal Supremo. Suxerir que as familias fagan uso da obxecci3n, dada a s3a inviabilidade, par3ceme unha irresponsabilidade.

Os bloques fundamentais da disciplina art3culanse arredor destes temas:

- 1) Entre os valores com3ns a) a dignidade da persoa humana, e os dereitos humanos; b) valores superiores e principios constitucionais sobranceiros; c) moral p3blica como elenco de deberes para cos outros, para coa comunidade de convivencia.
- 2) Entre os valores diferenciais compatibles cos com3ns: a lingua, a cultura, as tradici3ns, a historia ou as crenzas relixiosas, polo menos as presentes na aula, na medida en que non sexan contido expl3cito doutras materias curriculares obrigatorias para todos.
- 3) As regras de convivencia democr3tica con especial atenci3n aos principios de representaci3n, participaci3n e responsabilidade solidaria.

¿Como se pode discutir a lexitimidade e competencia do Estado con respecto a estes contidos e 3 educaci3n neles de todos os alumnos, cr3tica e non dogmaticamente, por suposto, para a s3a formaci3n como cidad3ns?

A Educaci3n para a cidadan3a 3 m3is

Suxerir que as familias fagan uso da obxección, paréceme unha irresponsabilidade

que educación na moral pública, pero tamén é educación moral; non se identifica coa ética, pero inclúea.

Como vimos, o punto de partida e cabeceira do sistema é a dignidade da persoa e o seu libre desenvolvemento. ¿Como pode cuestionarse que forme parte do contido desa disciplina o relativo á identidade persoal e ao seu libre desenvolvemento, á autoestima e á estima dos demais e aos demais, da orientación sexual como parte da identidade persoal, das relacións de parella como un dos marcos máis axeitados para o libre desenvolvemento da personalidade, de acordo coas propias conviccións vividas e sentidas como parte dun mesmo?

Vexámolo dende outra perspectiva.

A Constitución é a plasmación dun pacto que inclúe fundamentalmente tres compromisos: respecto dos valores consensuados como comúns, respecto dos valores que son diferentes nunha sociedade pluralista, sempre que non entren en contradición cos comúns e, finalmente, respecto dunhas regras procedementais; os principios democráticos de convivencia, que nos permitan superar as posibles situacións de conflito, así como coordinar os nosos esforzos para a consecución de obxectivos percibidos como comúns (solidariedade).

Cidadán é o que asume este triplo compromiso. A nosa patria non é nin un determinado espazo xeográfico, nin sequera unha determinada unidade de convivencia; a nosa patria son eses valores que se erixen en obxectivo fundamental da nosa actividade en común.

Nada se asume nin nada se respecta se non se coñece. De aí a necesidade do ensino dos valores de cidadanía; ensino obxectivo e crítico, aberto. Como dixoo

noso Tribunal Constitucional, eses valores e os principios constitucionais non cumpren unha función meramente negativa, de límite, respecto da educación, senón que forman parte do seu contido.

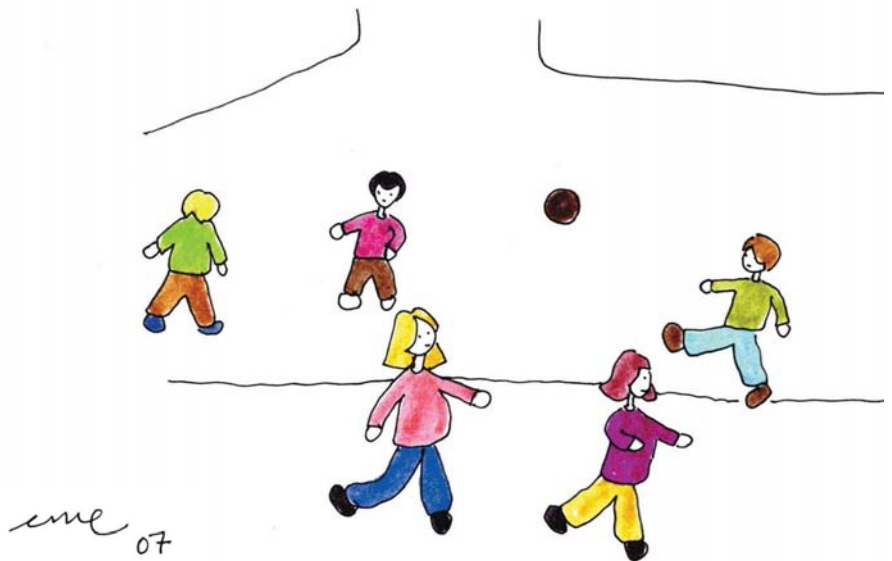
Parte integrante do contido da materia non son só os valores comúns, nin as regras procedementais democráticas, senón tamén, quero subliñalo, os valores diferenciais que non sexan incompatibles cos comúns. Os nosos nenos e os nosos adolescentes deben saber que existen outras culturas, outros costumes, outros modelos de vida, outras crenzas relixiosas e outras historias. En particular, deben dárseles a coñecer as que teñan presenza na aula ou no centro escolar, para que dispoñan dun coñecemento máis próximo, sen fantasmas e espantallos, dos seus compañeiros e compañeiras de pupitre.

Por iso non entendo que nos currículos elaborados polo Ministerio non haxa ningunha referencia ás relixións. Sospeito que para darlle sentido á materia alternativa ao ensino confesional á relixión. A pregunta salta espontánea, ¿é que os que reciben ensino confesional non a necesitan? ¿Non estaremos a crear un factor inexorable de *guetización*? Porque eses nenos o que reciben é adoutramento nunhas determinadas

crenzas; ninguén necesita máis ca eles este ensino non confesional da relixión do compañeiro, para asegurar a tolerancia como respecto, o pluralismo e a convivencia pacífica.

Se se le atentamente o art. 27.2, nel non só se lles impón aos poderes públicos a obriga de ofertar esa disciplina, senón que se debe configurar como obrigatoria para todos. Os poderes públicos non teñen unha marxe discrecional que lles permita ofertala simplemente como voluntaria. O noso Tribunal Supremo, que se de algo non é sospeitoso é de veleidades progresistas, díxoo sen ardoes. Os números 2 e 3 do art. 27 refírense a dous tipos de moral como obxecto do ensino; á moral relixiosa o n.º 3; á moral aconfesional ou cívica o n.º 2. E engade decontado: Non se trata de dúas alternativas; a moral aconfesional ou cívica é obrigatoria para todos; a confesional só para os que libremente a pidan.

Semella innecesario recordar que a Constitución foi froito do pacto. Non se trata unicamente do resultado do xogo de maiorías e minorías, senón de algo máis. De aí que se esixan nada menos de dous terzos dos votos favorables de cada unha das cámaras e referendo para a modificación dos artigos referidos a estes temas. Pero aínda hai máis, esa

modificaci3n esixiria o abandono previo da Declaraci3n Universal dos Dereitos Humanos, o Convenio Europeo de Dereitos Humanos e Liberdades Fundamentais, o Pacto Internacional de Dereitos C3v3s e Pol3ticos, o Pacto Internacional de Dereitos Econ3micos, Sociais e Culturais, etc., ou o que 3 o mesmo, das bases dunha hipot3tica moral p3blica universal.

¿C3mpre de verdade un novo pacto expreso e o que o fixo posible, o consenso?

Suponse que os contidos desta disciplina xa se impart3an por unha dobre v3a; transversalmente ou como parte integrante doutras materias, ou ambas as d3as cousas ao mesmo tempo. Curiosamente non se formulou, e menos se organizou, unha protesta seria. Por que facelo agora?

Acusar de adoutramento a introduci3n desta materia mostra, no mellor dos casos, un total descoñecemento do que 3 o estado democr3tico e do noso sistema educativo.

Porque o noso ordenamento ten previstos os mecanismos que nos garanten a eliminaci3n dese risco.

Polo momento conv3n non confundir goberno do momento e Estado. Aqu3 refer3monos ao segundo, non ao primeiro.

Pois ben, unha das caracter3sticas

esenciais do estado social e democr3tico de dereito 3 a neutralidade ideol3xica e relixiosa (laicidade) como 3nica garant3a realmente eficaz da igualdade de todos os cidad3ns con independencia das s3as ideas ou convicci3ns e crenzas.

O que non significa que o Estado careza de valores cos que se identifica e que est3 obrigado a defender. Isto 3 o que acontece cos valores contidos do pacto constitucional: dignidade da persoa, dereitos humanos, valores superiores e principios sobranceiros do ordenamento e moral p3blica, respecto dos valores diferenciais dos distintos grupos a prol do pluralismo e, por 3ltimo, respecto dos principios democr3ticos de convivencia.

Pero 3 neutral, ten que ser exquisitamente neutral, fronte aos valores non com3ns, a3nda que compatibles con eles. Nese campo o Estado l3mitase a ser un 3rbitro que aplica imparcialmente as regras de xogo.

A3nda hai m3is. Os valores com3ns non son un dogma infalible e inmutable, nin pechan a chave e tranca o abano de posibilidades de interpretaci3n do seu contido ou das relaci3ns entre eles. Por exemplo; ningu3n discute que a igualdade e a liberdade sexan valores superiores do ordenamento como di o noso texto constitucional; probablemente

Acusar de adoutramento a introduci3n desta materia mostra un total descoñecemento do estado democr3tico e do noso sistema educativo

xa haxa algunhas diferenzas na interpretaci3n das consecuencias derivadas e, dende logo, na intelecci3n da relaci3n entre eles. De a3 que, consciente diso, o sistema educativo deba insistir no seu tratamento obxectivo e cr3tico.

Tanto o Estado como o sistema educativo est3n abastecidos de mecanismos que permiten controlar ese modo de tratamento.

A neutralidade ideol3xica e relixiosa, di o Tribunal Constitucional, obriga a todas as instituci3ns do Estado, especialmente 3s educativas, non ao sistema educativo en canto tal, sen3n tam3n aos profesores.

Os que alertan contra o adoutramento esquecen que os profesores, en virtude da liberdade de c3tedra, est3n defendidos fronte a calquera intento do poder de impo3nerlles unha determinada ideolox3a ou crenza que deban seguir na s3a actividade docente e, ao mesmo tempo, est3n tam3n eles obrigados polo deber de neutralidade que os forza a autolimitar a s3a liberdade de conciencia ("deber de reserva") en beneficio da liberdade do alumno, qued3ndolles totalmente prohibidos, tanto o sectarismo como o adoutramento.

¿A que v3n tanto esc3ndalo e tanta algarab3a?

¿Non estaremos repetindo o espect3culo da loita con desaforados xigantes e *fementidos malandrines*, que logo se tornan mu3nos de vento ou odres de vi3o?